

Mr. Ibrahim KABIL

Tuzla

E-mail: ibrobih@gmail.com

Stručni rad/Professional article

UDK/UDC:94(497.6)“1941/1945“ Hoare M. A. (049.3)

Marko Attila Hoare, BOSANSKI MUSLIMANI U DRUGOM SVJETSKOM RATU, Vrijeme, Zenica 2019, 539 str.

Studija o bosanskim muslimanima u Drugom svjetskom ratu je priča na koju se često aludira u raspravama o balkanskim sukobima devedesetih godina prošlog stoljeća, ali je gotovo jednako često pogrešno shvaćena ili krivotvorena. Autor na osnovu opsežnog istraživanja u arhivima Bosne i Hercegovine, Srbije

i Hrvatske, prati historiju Bosne i Hercegovine i njenih muslimana od nacističke njemačke i fašističke italijanske okupacije Jugoslavije 1941. godine, kroz godine krvavog rata u Jugoslaviji, pa sve do preuzimanja vlasti od strane komunista i uspostavljanja nove jugoslovenske države. Knjiga istražuje razloge muslimanskog protivljenja novom poretku koji su uspostavili nacisti i fašisti u Bosni i Hercegovini 1941. godine i različite oblike koje je ovo protivljenje popimalo. Opisuje kako su jugoslavenski komunisti uspjeli da iskoriste dio muslimanskih prvaka da podrže njihov ustanak i revoluciju. Ovaj muslimanski element na kraju se morao obuzdati kako bi pobjednici konsolidirali svoju diktaturu. Pri tome su pripremili scenu za buduće borbe oko

jugoslavenskog muslimanskog pitanja. Prema autoru, Bosna je bila ključ za prevlast u Jugoslaviji, a bosanski muslimani ključ za premoć u Bosni i Hercegovini.

Marko Attila Hoare proučava odnos muslimana Bosne i Hercegovine i narodnooslobodilačkog pokreta (NOP) pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) i Josipa Broza Tita. Kada je marionetski ustaški režim Nezavisne države Hrvatske (NDH) koji je obuhvatio i Bosnu i Hercegovinu pokrenuo genocid nad bosanskim Srbima, Jevrejima i Romima, veliki broj očajnih Srba pridružio se partizanima zbog sopstvenog opstanka. Ali Hoare uglavnom nastoji objasniti kako i zašto se veliki broj bosanskih Muslimana odlučio da podrži NOP u stvaranju nove Bosne i Hercegovine kao konstitutivne članice nove Jugoslavije. Hoare brani sljedeću tezu: tokom Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini nastala su dva autentična pokreta otpora: partizanski pokret za oslobođenje i muslimanski pokret za autonomiju. Ova dva pokreta su se počela zbližavati 1943. godine, omogućujući Bosni i Hercegovini da se afirmira kao suvereni politički entitet.

Budući da se Bosna i Hercegovina ne može shvatiti osim kao Jugoslavija u malom, Hoare pravi poveznicu sa destrukcijom Bosne i Hercegovine (i Jugoslavije) devedesetih godina, koje ne može biti razumljivo bez razumijevanja načina na koji je ona obnovljena u četrdesetim godinama dvadesetog stoljeća. Ova knjiga pokušava rasvijetliti sudbinsku vezu između dva razdoblja.

Knjiga *Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu* u originalu na engleskom jeziku objavljena je 2013. godine. Izdavačka kuća Vrijeme iz Zenice izdala ju je 2019. godine. Knjigu je preveo Emir Suljagić. Sadrži 539 strana, a sastoji se od osam poglavlja.

Prvo poglavlje, *Dvostruki bosanski otpor (april 1941 – april 1943)*, (25-87), predstavlja složenu i višestruku sliku lokalnih odgovora na različite prijetnje koje termin „dvostruki“ često previše pojednostavljuje, a „otpor“ često lažno predstavlja. Autor želi istaknuti „specifično bosansku“ dinamiku partizanskog otpora protiv ustaša, s muslimanima u kritičnoj ulozi. To je uključivalo velike aktivnosti i ponašanja koja nisu bila ni „dvostruka“ niti prepoznatljivo „otpor“. Kao što je predstavljeno, bosanski Srbi, muslimani i Hrvati imali su različite sociopolitičke elemente koji su odolijevali svojim stranim i/ili domaćim ugnjetačima na različite načine: neki preko KPJ, neki kroz srpske četničke grupe, neki preko muslimanskih autonomističkih organizacija, neki apelirajući na samog Hitlera, neki pridruživši se bosanskoj SS formaciji, a neki „odupirući se“ u redovima genocidnih ustaša. Autor, posebno kada je riječ o muslimanima, navodi da je „kakav god bio njegov oblik, ovaj otpor iz perspektive njegovih protagonista imao je za cilj zaštitu muslimanskog naroda – njegove individualnosti, interesa i sigurnosti“ (str. 26). To je tvrdnja koju Hoare ne iznosi ni za jednu drugu jugoslavensku etničku grupu što očitó riskira razvodnjavanje otpora okupaciji u ponešto za svakoga, uključujući i države agresore i njihove lokalne kolaboracioniste. Preciznije, prvo poglavlje opisuje kako se partizanski pokret ukorijenio kod ruralnog srpskog stanovništva početkom 1941. godine, dok je paralelno s tim nastala i muslimanska opozicija koja je bila neprijateljski raspoložena prema hrvatskoj ustaškoj državi i zalagala se za autonomiju Bosne i Hercegovine.

Ilegalni narodnooslobodilački pokret (april 1941 – april 1943), (89-141), je naziv drugog poglavlja, u kojem autor istražuje promjenu strana, interese i ponašanja stanovništva koji su lutali između otpora i kolaboracije. Hoare tvrdi da je većina ljudi u bosanskim gradovima - strateškim uporištima željenim od strane svih suprotstavljenih snaga - bila usmjerena samo na opstanak. Obzirom na društvenu strukturu ruralne i urbane Bosne i Hercegovine, sa jakim porodičnim i ličnim vezama, muslimanska, ustaška, komunistička i četnička politička udruženja, da bi pridobila povjerenje bosanske čaršije morala su biti probosanski orjentisana. Otpor i kolaboracija, koji obično imaju veliku političku težinu, često su bili toliko fluidni da su lišeni ideološkog značenja.

Uprkos karakterizaciji prethodnog poglavlja muslimanskog otpora, drugo poglavlje otkriva zapanjujuće nestabilan skup preklapajućih identiteta, mreža i ličnih okolnosti koje su bile temelj za ratno stanje u Bosni i Hercegovini. No, bez nužnog minimiziranja političke važnosti i sudbonosnosti donesenih odluka, Hoare opisuje kako su partizani povećali kontrolu nad gradovima infiltrirajući i privlačeći domobrane. Ekstremne ustaše su svojim okrutnim tretiranjem domobrana nenamjerno doprinijele jačanja partizanskih snaga. Hoare s pravom zadržava kategorije kolaboracije i otpora, koje su se oštrije definirale kako su partizani ojačali, a snage Osovine gubile i doživljavale poraze u drugom dijelu rata.

Muslimanski i Hrvatski ustanak (april 1943 – oktobar 1943), (143-209) je treće poglavlje, usredotočeno je na mnogobrojne muslimane i Hrvate koji su se okrenuli protiv NDH i ustaša prema partizanima. Zbog talijanske saradnje sa četnicima prilikom genocida nad muslimanima i Hrvatima dolazi do prave plime pristupanja muslimana u partizanske redove. Muslimani od slabo opremljenih i nedovoljno motivisanih ustaša nisu mogli očekivati nikakvu zaštitu. Čak je i bosanskohercegovačka SS *Handžar* divizija, formirana uz podršku nekih muslimanskih autonomista, zaprijetila da će poslati svoje borce na bojišta izvan Bosne. U međuvremenu, kružile su glasine da je Hitler, iznerviran nesposobnošću NDH, namjeravao Bosnu predati kontroli srpskog kolaboracionističkog režima Milana Nedića, što bi ozbiljno pogoršalo noćnu moru muslimana. Tito tada formira 16. muslimansku brigadu koja nekoliko dana kasnije oslobađa Tuzlu kada se partizanima priključuje preko 6.500 vojnika.

Četvrto poglavlje, *Bosanska skupština i Jugoslavenska federacija (oktobar 1943 – april 1944)*, (211-275), odnosi se na kritična kretanja u periodu zasjedanja ZAVNOBIH-a i AVNOJ-a i njihove kratkoročne posljedice. Partizanskim uspjesima postignutim do ljeta 1943. godine, talijanska predaja u septembru donijela je obilnu količinu naoružanja i povećan prestiž. Rat se nastavio u njihovu korist u Bosni i Hercegovini kao i cijeloj Jugoslaviji. Partizani su u novembru održali zasjedanja na najvišem nivou kako bi napravili preliminarne ustavne planove za dva međusobno povezana entiteta. Među najvećim spornim pitanjima bio je budući ustavni status Bosne i Hercegovine u okviru buduće jugoslovenske federacije. Vodstvo KPJ bilo je podijeljeno po tom pitanju: vodeći slovenski teoretičar Edvard Kardelj zalagao

se za Bosnu i Hercegovinu sa statusom jednakim statusu ostalih predloženih nacionalnih republika - Srbije, Crne Gore, Makedonije, Slovenije i Hrvatske. Članovi Centralnog komiteta, Milovan Đilas, Sreten Žujović i Moše Pijade, usprotivili su se Kardelju, tvrdeći da Bosna ne bi trebala imati jednak status, jer ni ona ni njeni muslimanski stanovnici nisu narod. Bosanski komunisti zalagali su se za jednaki status zbog historijskog multinacionalnog karaktera Bosne i Hercegovine i njene vitalne uloge u budućoj partizanskoj pobjedi.

Prevladala su pragmatična razmatranja i Bosna i Hercegovina je dobila ravnopravan status s ostalim republikama. Bosanska državnost je bila jedino rješenje kojim se moglo pobijediti antikomunističke muslimanske vođe i umanjiti uticaj ustaške i četničke šovinističke propagande. Partizani su Nijemcima bili isključivo vojni problem dok su domaćim neprijateljima sada predstavljali i veliki politički problem. Zbog toga je Draža Mihailović, srpski četnički vođa, umanjio svoj veliki srpski šovinizam u nastojanju da oslabi apel komunista na stanovništvo nesrpske nacionalnosti, uključujući bosanske muslimane.

U petom poglavlju, *Bosanska državnost i partizanska različitost (novembar 1944 – april 1945)*, (277-334), koje pokriva razdoblje u kojem je, kako Hoare kaže, Bosna i zvanično uspostavljena kao država - prvi put od pada srednjovjekovnog bosanskog kraljevstva pod Osmanlije 1463. Time je označen vrhunac bosanske partizanske moći i relativne autonomije u sastavu Jugoslavenskog NOP-a. Međutim, daljnja inkorporacija bivših neprijatelja i saradnika probudila bi gorka neprijateljstva i umanjila bazu pokreta. Tako je, na primjer, kada je Antifašistički front žena otvorio članstvo većem broju muslimanki, naišao na žestoki patrijarhalni otpor tradicije toga vremena. KPJ je kritikovao organizaciju zbog „feminističkih grešaka“. Kako se partizanska raznolikost povećavala, na pitanje jesu li muslimani nacija, narod ili vjerska grupa namjerno nije bilo odgovoreno na najvišim nivoima, gdje je dvosmislenost bila mnogo prikladnija od jasnoće. Hoare pokazuje da je, u smislu pravde, politike i novog ustava, pitanje bosanskih muslimana postajalo glavni problem u novom jugoslovenskom zdanju pokazujući neslaganja u partizanskom pokretu na temu Bosne i Hercegovine.

Šesto poglavlje, *Oslobođenje Bosne i Hercegovine i Jugoslavije (april 1944 – april 1945)*, (335-388), prati dalji rast partizana i slom NDH. Iz čisto praktičnih razloga, kvislinzi sa svih strana prelazili su partizanima kao „istinskoj narodnoj revoluciji, koja je prigrlila različite političke i društvene elemente“ (str. 335). Nacistički porazi su ubrzali kolaps kolaboracionističkih snaga širom Evrope. Njemačko vodstvo je preziralo Hrvatsku i Hrvate, a Hitler je izjavio da Hrvati „nemaju pojma o državnosti i nikada ga neće imati“ (str. 338). Hoare detaljno opisuje pobjedonosne partizanske političke i vojne poteze po bosanskim gradovima Tuzli, Banja Luci, Sarajevu, Mostaru, kao i njihov napredak prema Srbiji - posljednji korak ka krajnjoj jugoslovenskoj državnoj moći.

Izgradnja Bosanske države nacije (juli 1944 – decembar 1946), (389-443) naziv je sedmog poglavlja, gdje autor naglašava problem Bosne i Hercegovine

kao nacionalne države bez nacije, koju drži samo ideološko ljepilo komunizma. Bosanski patriotizam naglasio je ideju Bosanaca kao naroda ili etnički miješane političke nacije. Škole su podučavale historijsko-kulturno naslijeđe bosanskih Srba i Hrvata, zanemarujući muslimane, što je podstaklo političku disfunkciju. Hoare tvrdi da je jugoslavenski komunistički napor da se ujedine svi Srbi (tj. i iz Bosne i Srbije) značio nepriznavanje muslimana kao nacije. Napetost između političke nacije Bosne i Hercegovine i ostalih nacionalnih republika „nikada nije bila riješena tokom postojanja jugoslovenske države i u formalnom smislu to je bilo pitanje zbog kojeg je pedesetak godina kasnije izbio rat koji je trajao od 1992. do 1995. godine.“ (str. 443).

Osmo poglavlje, *Bosna i muslimani nakon oslobođenja (april 1945 – septembar 1950)*, (445-506), opisuje kako se KPJ odnosila prema raznolikom, osiromašenom, nepismenom, traumatizovanom i često neprijateljskom stanovništvu. Hoare vjeruje da je NOP pobijedio jer se proširio izvan svoje lojalne baze pod dominacijom komunista i postao heterogeni masovni pokret koji je odražavao sve dijelove bosanskog stanovništva koji su bili protiv ustaškog i nacističkog poretka. Novom režimu su se oštro suprotstavili muslimanski i katolički konzervativci - imami, sveštenici i obični religiozni ljudi – koji su, između ostalih, bili potrebni da bi se konsolidovala vlast. U međuvremenu, mnogi bosanski Srbi odselili su se u Vojvodinu, gde su kolonizirali posjede predratne njemačke i mađarske manjine. To je muslimane učinilo najvećom populacijom u Bosni i Hercegovini. Muslimanski zastupnici su tada postavili zahtjev jugoslavenskom režimu za nacionalno priznanje koji ih je tek 1968. godine prepoznao kao naciju. Tada je uslijedio njihov nacionalni kulturni preporod koji će „na čelu sa Alijom Izetbegovićem, povesti Bosnu i Hercegovinu u slijedećem revolucionarnom metežu tokom devedesetih godina dvadesetog stoljeća“. (str. 506)

U svom kratkom *Zaključku: uspon i pad Bosanske republike*, (507-510), Hoare nudi sažetak svoje knjige i polemiku o razaranju Bosne i Hercegovine devedesetih godina, optužujući srpske i hrvatske nacionaliste, kao i bosanske muslimanske nacionaliste, koji su, tvrdi, samo su reagovali protiv ostalih nacionalista. To potvrđuje njegovu tezu da je bilo kakav otpor koji su bosanski muslimani pružali tokom Drugog svjetskog rata bio usmjeren na zaštitu muslimanskog naroda. Autor daje fascinantno i neprocjenjivo naučno argument važnosti Bosne i Hercegovine i nacionalnog pitanja bosanskih muslimana u preoblikovanju Jugoslavije tokom 1940-ih.

Knjiga obiluje brojnim fotografijama i kartama koje nam donose uvid u dio zbivanja na uzavrelom bosanskohercegovačkom tlu tokom Drugog svjetskog rata. Studija na kraju donosi spisak korištenih izvora. Autor je svoja istraživanja vršio u najvažnijim arhivima na ovu temu, uključujući vojne arhive u Beogradu, arhive Bosne i Hercegovine i arhiva Historijskog muzeja Bosne i Hercegovine i Hrvatski državni arhiv u Zagrebu. On također ima rijetka saznanja o zbirkama dokumenata i izvorima prve ruke objavljenim u doba komunizma, pa stoga može pružiti tačne i

živopisne opise određenih lokalnih situacija. Tu su također i intervjui sa učesnicima Narodnooslobodilačkog rata.

Hoare raskida s klasičnim prikazom partizana koji se kriju u planinama, sami protiv svojih protivnika. Pokazuje važnost gradskih centara i komunističkih mreža u njima i njihove uključenosti u domobransku i muslimansku vojsku. Dakle, politički napori komunista ističu se kao jednako važni, ako ne i više, nego njihova vojna akcija.

Hoare pravi paralele između dva pokreta koja su imala vrlo različite karakteristike i ciljeve. On zanemaruje uporna antikomunistička stajališta većine članova muslimanskog pokreta za autonomiju (posebno muslimanskih klerika). Govori o dvostrukom bosanskom pokretu otpora, dok je historija muslimanskog pokreta za autonomiju slična priči o njihovoj saradnji s Trećim Rajhom. Čak iznosi i neobičnu tvrdnju da je 13. SS divizija „Handžar“ bila snažna muslimanska formacija inspirisana autonomističkim idealom čija je vladajuća ideologija dijelila zajedničko stajalište sa višenacionalnim bosanskim patriotizmom partizana.

Istovremeno, njegov naglasak na bosanskom patriotizmu partizanskog pokreta u Bosni i Hercegovini dovodi ga do toga da zanemaruje njegovu jugoslavensku dimenziju. Ipak, ovaj je aspekt bio vidljiv ne samo u većini službenih rezolucija i propagandnih traktata, već i na terenu. Kao što sam Hoare primjećuje, područje Cazinske krajine dugo je ovisilo o Komunističkoj partiji Hrvatske, vojvođanski partizani borili su se u istočnoj Bosni, a bosanske su jedinice učestvovala u konačnom oslobađanju Srbije i Hrvatske. Hoare ignoriše činjenicu da je jugoslavenska ideja bila odlučujuća u mobilizaciji bosanskih Srba, koji su bili većina bosanskih partizana dok se rat nije završio. On bosanskim muslimanima i njihovoj eliti pripisuje nacionalnu svijest koja tada nije postojala. S druge strane, on opisuje novu Socijalističku Republiku Bosnu i Hercegovinu kao nacionalnu državu, kada piše da je Bosna i Hercegovina 1945. godine postala nacionalna država bez nacija, zatim priznaje da je novi Ustav podrazumijevao nacionalno heterogeno građanstvo i zaključuje govoreći o bosanskom multinacionalnom patriotskom modelu.

Knjiga *Bosanski Muslimani u Drugom svjetskom ratu* impresivan je izvor informacija i može da zadovolji kriterije stručne i naučne javnosti kao i šire čitalačke publike u Bosni i Hercegovini i izvan nje gdje može biti dočekana na nož od strane velikodržavnih projekata. Preporučuje se svima koji su zainteresovani za Drugi svjetski rat u Bosni i Hercegovini.